

Firuz SAFAROV
Buxoro davlat universiteti
boshlanguch va maktibgacha ta lim usuliyoti
kafedrasini dotsoni filologiya fanlari nomzodi

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA LUG'AT DAN FOYDALANISH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Maqolada boshlanguch sinf o'quvchilarida lingvistik lug'atdan foydalanimish ko'nikmasini shakllantirish usullari boy on qilingan.

Tayanch ruskunchalar, o'quv lug'atini, madanjanmi o'stirish texnologiyasi, lug'atdan foydalanimish ko'nikmalari, imlo lug'ati, izohit lug'at, alifbo tartibi, lug'at bilan ishlashga doir topshirishlar.

В статье излагаются методы формирования навыка пользования лингвистическими словарями учащими школьниками.

Опорные понятия: учебные словари, технологии развития юношества, умение пользования словарями, орфографический словарь, татковский словарь, алфавитный порядок, задания, связанные со словарем.

In article is described the methods of forming the ability to use the linguistic dictionaries among younger schoolchildren.

Supporting concepts: vocabularies, technology of cultural development, ability to use dictionaries, spelling dictionary, explanatory dictionary, alphabetical order and tasks related to the dictionary.

Boshlanguch ta limning asosiy vazifalardan biri o'quchilarda umumiy o'quv ko'nikma va malakanini shakllantishdan iborat. Umumiy o'quv ko'nikmalarini orasida tuli lug'at va ma'lumotnomalardan foydalanimish ko'nikmasi muhim o'mra tutadi. Ayni paytda kishidagi linguistik qiyinchiliklarini ang lash va ularni lug'at yordamida hal qilishiga imkonliq ehtiyoji, odatining mavjudligi insonning shaxsiy xususiyati, uning madaniyatlik belgilандан бирди Shunday qilib, lug'atlarini o'quchiga ta lim berishiga emas, balki tarbiya berish vositasini ham deb hisoblash mumkin.

Hozirgi kunda yurtimizda vazifasiga ko'ra turkcha bo'lgan ko'plab lug'atlar nashr qilingan va nashr qilinmoqda. Masalan, yangi sinf o'quvchisi nafaqat imlo lug'atdan, balki izohli, so'z yasalishi, o'zlashma so'zlar, eskrigan so'zlar, sinonim, antonim, onomoniya va hokazo lug'atdan [1;3;5;10;12] foydalanimi mumkin. Bu o'qichevi o'zidan bolib lug'atiga murojat qiladimi?!

Bizning kuzatishimizga ko'ra ko'philib o'qichchi batlo unga zaru bo'lgan lug'atlar yomida, kitob jaronida turgan bo'lsa ham, qo'llida bo'lgan boylikdan foydalansmaydi. Bunday hodisamning sabablari dan biri quvidagi hamminga ma'lum jumlada muassasmlashgan hamma narsa bolalikdan boshlanaadi. Bolada ta limning dastlabki bosqichlarda lug'atliga murojat qilish ehtiyoji tuy'otilmasa, unda yordamchi vositalarda mo'ljal olish va kerakli ma'lumotni tez topib olish ko'nikmasi shakllantirilmasa, uning mavjud lug'atlar boyligidan to'laqohl foydalananchi shaxsiga zylanishi guman. Mana chuning uchun lug'atlar bilan ishlashni boshlanguch sinflardan boshlash lozimligi allaqachon avon bo'lgan.

Bugungi kunda boshlanguch sinf o'qichchisining qo'llida turli lug'atlar bor (Biroq yurtimizda boshlanguch sinf o'quchilarini uchun zarur bo'lgan ma'nodosh, zid ma'noli, uyadosh so'zlar, iboralar lug'ati kabilasi hali chiqarilmagan). Yaqin kunlarda ona tili darsining lug'at bilan ishlash qismi har bir sinfdagi doimiy ishlash bo'lishha, turli xildagi lug'atlar bilan ishlash esa zarurarga aylanishi lozim. Lug'at bilan ishlash har bir darsga kiritilishi lozim, so'z ma nosimi tushuntirish, so'zni to'g'ri yozish, to'g'ri talaffuz qilish, uning tuzilishi (yasalishi)ni izohlash. Barcha so'zlar oldindan dorikaga yozib qo'yildi. Bolalarning fikri lug'atiga to'g'ri vanant bilan qiyoslanadi. Bu o'rinda bolalarga myoga vazifa ham beriladi: lug'atdan so'zning ma nosisi (izohli lug'at), to'g'ri yozilishi (imlo lug'at), to'g'ri talaffuzu (orfo-epik lug'at), har qanday iboraning ma nosimi (fonetologik lug'at) va hokazom aniqlash. Keyingi darsda topshiring tekshirilib, yangi topshiring beriladi. Shunday qilib, o'quchilarda lug'at bilan ishlash ko'nikmasi, so'ng malakassi ham shakllanzadi. Har bir darsda o'quchilarga lug'at bilan ishlash uchun indivi-

dual topshirq bajanshi o'tilgan mazuzu bo'yicha lug'at diktanti tuzib kelishni, keyingi darsda esa o'qituvchi rolini bajarishni tarsiya qilish mumkin. Bunday ish turni bolalarda shubbasiz qiziqish uyg'otadi.

Buning hammasi o'qituvchining kichik yoshti o'quvchilarda lingvistik lug'atlardan foydalanimish ko'nikmal arini rivojlantirishga metodik jihatdan tayyorgarlik ko'rsishini taqozo qildi. Bu tizim uchun avvalo lug'atdan foydalanimish murakkab ko'nikmasning tarkibiy ishlari (operatsiyalar) bo'lmish ko'nikmalar sirasini belgilab olish lozim.

Lug'atdan foydalanimishga doir elementlar, ko'nikmalar quyidagilar:

1. Darsliklarga yordamchi lug'atlardan foydalanimish.
 2. Kurish maqolasi matnini diqqat bilan o'qib chiqish.
 3. Lug'atning nomlanishiiga qarab tafsiflanadigan til birligini aniqlash.
 4. Alifbo: so'z ko'rnatichi bilan ishlash.
 5. Lug'at tuzilishi rejasini tuzish va yoddha saqlash.
 6. Lug'at maqolasi tuzilishi rejasini tuzish va yoddha saqlash.
 7. Sharqli belgilari, ramzlar, sharqli qisqartmalar bilan ishlash.
 8. Lug'atni bilan ishlashda o'qish-qarab chi qish va o'qish-izlashdan foydalanimish.
- Boshlang'ich sinf o'quvchisi quyidagilarni bilsishi (aniqlashi) kerak:
1. Lug'atning nomini.
 2. Lug'atning muallifi, muhammadiyi.
 3. Nashriyoti va nashr qilgan yilini.
 4. Lug'atning turmini.
 5. Lug'atning vazifasini.

6. Lug'atda so'zlarining joylashishini tartibini, alifbo, uyali, mavzuniy tartibda joylashtirilganini.

Ishni yangillashutirish uchun bar bir lug'atga unda qabil qilgan sharqli belgi, qisqartmalar yozilgan xatche p-eslatma qilib qo'yish tarsiya qilinadi.

O'qituvchilar tajribasini o'rganish natijasida ona tili darslanda lug'ati ishi yetakchi o'nni egallamo-g'i lozim degan xulosaga kelish mumkin. Bu ishning samaradorligi o'qituvchining kasbiy mahoratiga bog'liq. Yangi texnologiyalardan foydalanimish bolalarning darsga qiziqishini oshiradi. Lug'at bilan ishlash esa – ona tilini o'rgatishdagi yangi texnologiyalardan biri – madaniyatni o'strish texnologiyasıdir. O'quvchilarda lug'atning barcha turidan foydalanimish ko'nikmasini shakllantirish lozim. Bu shubbasiz ularning madaniy va muntiqiv saviyasini oshiradi.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida imlo lug'atidan foydalanimish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini imloga o'rgatishda boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tuzilgan "Imlo va talafuz lug'ati" [8] hamda Sh. Rahmatullayev va A. Hojiyevning "Imlo lug'ati" [7] dan foydalinish mumkin.

Imlo lug'ati bilan ishlash natijasida o'quvchilarda mustaqil ravishda lug'atdan foydalanimish ko'nikmasini bosil qilish kerak. Mustaqil ishlashga o'rgatish murakkab, ziddiyatlari jarayon. Shunga qaramay o'quvchilarning mustaqil ishlashga o'rgatishning quyidagi bo'sqichlari ajaratish mumkin:

1. O'quvchilar o'qituvchi yordamida tayyor namunaga qarab ish ko'radi (taqlid qilish bosqichi).
2. O'quvchi ishning bu qismini mustaqil bajaradi (qisman mustaqil ishlash bosqichi).
3. Boshlang'ich sinf o'quvchisi muayyan ishni ish takrorlangan vazifatlarda mustaqil bajaradi.

Birinchi sinfdagi lug'at bilan ishlashda quyidagi maqsadlar qo'yiladi:

1. O'quv-biluv motivatsiyasi asoslarini yaratish.
2. Marxus kitob – lug'atga qiziqish uvg'otish.

Bu maqsadlardan kelib quyidagi vazifalarni amalga oshirish ko'zda tutiladi:

1. O'quvchilar lug'atda so'zlar birinchi harfiga ko'ra alifbo tamoyili asosida joylashtirishni bilsishi kerak.

2. O'quvchilar lug'atdan so'zni birinchi harfiga qarab topo olishi kerak.

Birinchi sinfdagi lug'at bilan ishlash taqpid qilish bosqichida o'qituvchi yordamida tayyor namunaga qarab, qisman mustaqil ishlash bosqichida lug'at sahifasini ko'rnatish orqali amalga oshiriladi.

Birinchi sinfdagi imlo lug'ati bilan ishlashni qachon boshlash kerak? Rux tili o'qitish metodikasi bo'yicha mintaxassis olma L. N. Kalininanining fikricha, lug'at bilan ishlash ko'nikmasini o'qituvchining maktabbdagi birinchi qadamlaridan savod o'rgatish darslandan boshlash lozim.

Kichik yosholi maktab o'quvchilarida biluv haohiyati shkllari, usullariga qiziqish kuchliliginini hisobga olib lug'at bilan ishlashda turli qiziqarli usullar, ta'limiy o'yinlar, mosobaqa elementlaridan foydalaniш lozim.

Lug'atni darsiga olib kimsh o'zbek tili alifbosini o'zlashtirishga doir katta tayyoragarlik ishi bilan boshlanadi. Bu vazifani bajarishga qaratilgan o'yinlarga misol keltrimamiz.

"Nima nimodan keyin?" o'yini.

Bu o'yinda bolalar hayvonlar rasmu tushirilgan kartochkalarni alifbo tartibida joylashiradi. Massalan, bininchu o'rninga synq rasmini (a harfiga), ikkinchi o'rninga bo'n rasmini (b harfiga), uchinchi o'rninga delfin rasmini (d harfiga) va hokazo tarzida qo'yib chiqishadi.

O'yinning maq'sadi alifboni mustahkamlash uandan zonalny foydalanshamiz o'rgatish.

"Kutubxonachining yordamchilari" o'yini.

Jhozul xitob dastalarini harflar yozilgan kartochkalar.

O'yinning borishi O'qituvchi shundav deydi: "Bolalar, biz siz bilan yangi kutubxonadanimiz Kutubxonachiga kitoblarni te'g'i va tez terib chiqishga yordam berishimuz kerak. Birinchi tokchada fismiliyasi A dan K gacha, ikkinchi tokchada L dan U gacha, uchinchi tokchada X dan Ch gacha bo'lgan harflar bilan boshlanuvchi mualliflarning kitobi turadi. O'quvchilar dastalardan kitoblarni ajratib, tokchalarga qo'yib chiqqadi.

Bunday o'yinlarni bar bir darsda o'tkazish mumkin. Lug'at bilan tanishish uchun esa maxsus dars ajratish kerak.

Imlo lug'atdan lug'at-ma'lumotnomasi safatida foydalanshamiz namovish qiluvchi topshinqlarga misol keltrimamiz.

1-sinf. 1-topshiriq. Lug'atdagi dastlabgi 10 ta so'zni o'qing ular qaysi harf bilan boshlanadi? Oxirgi 10 ta so'z qaysi harf bilan boshlanadi?

2-topshiriq. Matlob, qifob, ozod, umid so'zlarining oxinda qaysi harf yozishimiz lug'atdan aniqlang.

Imlo lug'atidan lug'at-darslik safatida foydalanshamiz.

3-topshiriq. Lug'atdan tunciq belgilari qamashgani 5 ta so'z topib yozing.

4-topshiriq. ("Joy nomlarning bosqich harf bilan yozilishi" mat zuvini o'rganishda) Lug'atdagi ilova-dan foydalamb O'zbekistonning 5 ta asosiy shahri va 5 ta asosiy daryosining nomini yozing.

Ikkinci uchunche sunfdagi lug'at bilan ishlash maqsadi murakkab hizabda:

Bolalarda lug'atga murojat qilish ehtiyojini tarbiyalish.

Vazifalar: 1. O'quvchilar so'zlarining faqat bininchu harfiga qarab emas, keyingi harfiga ham qarab joylashtirilishi tamomli bilishi kerak.

2. O'quvchilar lug'atidan so'zni bininchu, ikkinchi harfiga qarab topa olishi kerak.

3. Orfogrammalarni tekshirishda mustaqil ishlash va o'z-o'zini tekshirish qobiliyatini rivojlantirish lozim. Ish qisman mustaqil ishlash va o'z-o'zini tekshirish bosqichida olib boriladi.

2-sinfda imlo lug'ati bilan ishlashda doir quvidagi topshinqlardan foydalanshamiz:

1-topshiriq. ("Ona tili" darsligi [6]dagi "Unh torushlar va harflar" mat zuvini berilgan 20-mashqqa qo'shimcha. Mashqda "Tushurib qoldirilgan va va o harflarini maqtalar o'rninga qo'yib, so'zlarini o'qing" degan topshiriq berilgan. Mashqda quvidagi so'zlar berilgan: S. bei, b. drang, kar, m. q...ni, k. n. shka, i. nuc, sh. lg., m. h. nd, l. v. gi, q...q). Yozgan so'zlariningizni lug'atidan tekshiring.

2-topshiriq. Nuqtalar o'rninga i yoki u harfini qo'yib, so'zlarini yozing. bur...n, qur...q, qo'r...q, sov...q, qul pnq, mush k. kum sh, qum, rsqa, qorong...bulg. Yozgan so'zlariningizni lug'atidan tekshiring.

3-topshiriq. Bolalar k(o)a)nsert, k(o)a)mbrya, k(o)a)lbasa, k(o)a)missiya so'zlanda i yoki o harfi yozilishini lug'atidan tekshirdi. Sobir ka-bilan boshlanadigan barcha so'zni o'qib chiqdi va bu so'zlar lug'atda yo'q dedi. Nodur bu necha sahifani ag'danib, to'xtala so'zni ham topdi. Numa uchun Sobir bu so'zlarini topolmadi?

4-topshiriq. Lug'at diktanti. ("Aytishda roshib qoladigan undoshlar" mat zuviga) Boland, go'shi, qand, peyvand, g'ishti, nirband, dasht, farzand, saft, band. Yozgan so'zlariningizni lug'atidan tekshiring.

5-topshiriq ("So'z ichida ketma-ket kelgan bir xal undochalar" mavzuiga) Naqtalar o'miiga zarur o'rinda harf qo'yib yozing. Yozgan so'zlanigani lug'atdan tekshiring: *Laz...a, chag...a, bog...a, mal...a, sol...a, kor...a, has...a, mor...a, qar...i, past...a, nech...a*.

6-topshiriq. Lug'at diktatori ("Tuning belgesi" mavzuiga). "Zaru o'rnoda tuniq belgesini qo'yib yozing. Yozgan so'zlanigini lug'atdan tekshiring". O'qichevchi quydagi so'zlarни aytilib turib yozondiradi: *A lo, a zo, ta'm, za'na, qol'a, ta'na to'yif, ta'zir, ta'ni, matiz al, ma no, ma'qui, me'jor, jar'at, si' om, kbo'zi*.

7-topshiriq. ("Tuning belgesi" mavzuiga). Imlo lug'atidan in harfi bilan bo'shlamuschi tataq belgesi qamashqan *S a so'z topo'k' chiring*.

3-sinfiда imlo lug'at bilan ishlashga doir quydagi topshiriqlardan foydalanimiz mumkin:

1-topshiriq. Lug'atdan yajip so'zini toping. Undan oldin qayri so'z kolgan? Undan keyin-chi? Ni-ma uchun?

Tajriba shuni ko'natafdiki, noxtandart, muammoli topshiriqlar hato passiv o'quvchilarda ham darsga qiziqish wuj' otasidi.

2-topshiriq. "Qyin so'zlar do'kon" o'yini ("Or" mavzuiga [2]). O'quvchilar "so'zhanichilar" va "xandorlar" ga bo'lindi. Birinchi guruh lug'atdan unayyan mavzu ("Sabitavot", "Meva" va bolaksoz)ga oid so'zlanimi tanlaydi va ulardagi aviyam harflarini ruhsatini yosadi. Bikinchli gunabagli bo'lalar so'zlanmi oladi va lug'atdan foydalanzib turinib qoldilgina harflarni qo'yib yosadi. Misalan, tab-zavodar: *k...st...shka, p...mudor, nar...sa...zi, q...voq*.

3-topshiriq ("Or" mavzuiga). Imlo lug'atidagi t harfi bo'limidan nima so'rog'iga javob bo'luvchi 10 ta so'z topo'b yozing. O'quvchilar misol uchun quydagi so'zlanigini lug'atdan tekshiring. So'zlarning o'ziga qaraydi: *taroz, taroz, taroz, tangra, ta'nil, telentor, keralli, so'zni, topishni va so'zhang so'roq, berishni o'repanadi haneda sha so'zlarning qanday yozilishini bilib oladi*.

4-topshiriq. ("Sifat yasovchi qo'shimchalar" mavzuiga). Sovi, qur'i so'zlariga -q, qo'shimchasiini qo'shib sifat yasang va yozing. Yozgan so'zlanigizni lug'atdan tekshiring. So'zlarning o'ziga qaraydi: *tortash o'zgarishi yuz bardi?*

5-topshiriq. ("Fe'l yasovchi qo'shimchalar" mavzuiga). Quydagi so'zlariga -illa yoki -ulla qo'shimchasiini qo'shib fe'l bosil qiling: *teg, f, ier, zhov, zhig, zhov, lov, bfg, quer, lik*, viz. Yozgan so'zlanigini lug'atdan tekshiring.

3-sinfiда imlo lug'atidan tekshirish diktatimi yozishda ham foydalanimiz mumkin. O'quvcheli diktatimni yozdirgach, shunchay topshiriq beradi: "Diktatsdag'i xato yezgan bo'lishingiz munakhi bo'lgan so'zlanmi imlo lug'atidan tekshirib, xatongizni ruzating". Bunday topshiriq o'quvchini imloviy sergirlik va o'zo'zini tekshirishga o'rgatadi.

4-sinfida imlo lug'at bilan ishlashning maqsadi quydagilardan iborat:

1. Lug'atdan foydalanimiz ona tili darslariiga har kuniga ishlash tizimiga, imlo, bayon ustida ishlash tizimiga kirish.
2. O'z-o'zini tekshirish mafkutini thakllantish.

4-sinfida imlo lug'at bilan ishlashga doir quydagi topshiriqlardan foydalanimiz mumkin:

1-topshiriq. O'tlarning egallik qo'shimchalarini bilan *Qo'llanishi* mavzuiga [4]. Quydagi so'zlar-egallik qo'shimchalarini *Qo'shab, toruuh, o'rganish, yuz, bergan-berman-ganligi*ga qarab ikki gunuhga bo'lib yozing: *bilok, nolok, nolq, irshirok, bulog, arloq, erki, rok, xalg, huqug, yung*.

Bu topshiriqları bejarish uchun Sh. Rahmatullayev va A. Hojiyev tomonidan tariligan imlo lug'atining "O'zbek tilining asotay imlo qoidalan" berilgan qismaniga munrojaat qiliish kerak bo'ladi. Bunda "Asos va qo'shimchalar imlo" bo'limidagi 34-banda shunday deb yozilgan: "k, q undoshli balan tugan ko'p bo'g'inali so'zlariga, shuningdek öbek yo'q kabi aynan bir bo'g'inali so'zlariga egalik qo'shimchasi qo'shilganda k undoshli g'undoshiga aylanadi va shunday yonihasi: *nolok-nelenging, bek-begej*. Lekin ko'p bo'g'inali o'slashtuma so'zlariga bu bo'g'inali ko'pelishlik so'zlariga egalik qo'shimchasi k, q terushti alyicha aytildi va yonihasi: *erk-erk, huqug - huqaqim*".

O'quvchilar qonda xonida so'zlanami quydagiicha yozadi: *bilag', nolgi, bulog'i, jueng'i, xulqi, etkiroti, artloq, erki, rok, forgi, xalg'i, huquq'i*.

Bunday holda imlo lug'ati o'qiv qo'llanna va zafasini bajaradi.

2-topshing. ("Sifat yasovchi qo'shimchalar mavzusiga). Imlo lug' atidan ser-, be- qo'shimchalar bilan yasalgan s' tadan sifat topib yozing. so'zlarining o'ziga va qo'shimchasini belgilang.

Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish darslarida izohli lug' atidan foydalaniш.

Boshlang'ich sinflarda foydalaniшadigan asosiy lug' atillardan biri izohli lug' atidir. Izohli lug' at bilan ishlashning asosiy vazifasi boshlang'ich sinf o'quvchilarning so'z boyligini oshrishdir. Ma'lumki, 6-7 yoshli bolalning so'z boyligi katta emas. Ular odaitda ko'p so'zlarining faqat birta, o'z ma'nosini biladi. Iltimosi shartida aniq ma noli (nara-burumi bildiruvchi) so'zlar ko'pehlikni tashkil qiladi. maxsus ma noli so'zlar esa (masalan, do'stlik, ninchik, bax!) ancha kam. Izohli lug' at bilan ishlashda lug' at ishloring quvidagi umumiy metodik tarmovillariga noya qilish kerak:

1. O'quvchilar lug' atini boyitish, ya'ni yangi so'zlarini shuningdek, bolalar lug' atida bo'lgan ayrim so'zlarining yangi ma'nosilarni o'zlashtirish. Oma tilning lug' at boyligini bilib olish uchun o'quvchi o'z lug' atiga har kuni 8-10 ta yangi so'zni, shu jumladan, oma tili darslarida 4-6 so'zni qo'shishi, ya'ni shu so'zlar ma'nosini o'zlashtirishi lozim.

2. O'quvchilar lug' atiga aniqlik kintish. Bu o'z ichiga quyidagilarni oladi: 1) o'quvchi puxta o'zlashtirishgan so'zlarining ma'nosini to'liq o'zlashtirish, ya'ni shu so'zlarini matnga kintish, ma'nosini vaqin so'zlariga qiyoslash, antonim tanlash yo'llari bilan ularning ma'nosiga aniqlik kintish; 2) so'zning kinoyali ma'nosini, ko'p ma noli so'zlarini o'zlashtirish; 3) so'zlarining simonimlarini, sinonim so'zlarining ma'no qirralarini o'zlashtirish; 4) ayrim frazeologik buhliliklarning ma'nosini o'zlashtirish.

3. Lug'atni faoliyatish, ya'ni o'quvchilar ma'nosini tushunadigan, ammoye o'z mutqiy faoliyatida ishlatalmaydigan nofael lug' atidagi so'zlarini faol lug' atiga o'tkazish. Buning uchun shu so'zlar ishlashrokiда so'z binkmasi va gaplar tuziladi. ular o'qiganlarni qayta hikoyalash, subbat, bayon va in-shoda ishlataladi.

4. Adabiy tilda ishlatalmaydigan so'zlarini o'quvchilar faol lug' atidan nofael lug' atiga o'tkazish. Bunday so'zarga bolalarning mutqiy umahiti ta'sinda o'zlashtib qolgan adabiy til me yonga kirmaydigan, ayrim adabiy asar va so'zlashuv tilida qo'llanadigan sodda so'z va iboralar, cheva va ijtimoiy guruhga oid so'zlar kiradi.

Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish darslarida F. Safarov va S. Safarov tomonidan razilgan "Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun izohli lug' at" dan [9] foydalaniш maqсадга munrofig. Bu lug' atda boshlang'ich sinf ona tili va o'qish kitobi darsliklaridagi o'quvchilar uchun tushunarsiz bo'lgan 2000 dan ortiq so'z o'quvchiga moe tarzda izohlab berilgan.

1-sinfda izohli lug' at bilan ishlashning vazifasi o'quvchida lug' atidan kerakli so'zu topish va lug' at maqolasining tuzilishini tushunish (ase: an bir ma noli so'z-larda) ko'nikmасини shakllantirishdan iborat. Lug' at maqolasini topish va sabifa raqamini aytish musobaqa, o'yin shaklidagi amalga oshiniladi.

Bolalarning lug' at maqolasini o'zlashtirish jarayoni alohida shamiyitga ega. Masalan, yalpiz so'zini o'rganishda quyidagi savol va topshinqlardan foydalaniш mumkin:

1. Lug' atda yalpiz so'zni qanday izohlangan?

2. Izohdan keyin berilgan gaplarni o'qing. Bu gaplardagi yalpiz so'zining ma'nosini izohga to'g'ri keladimi?

3. Yalpiz hidi gapurdi gapning ma'nosini izohlang.

4. Yalpiz so'zini hid, barg, termoq, xushbo'y so'zlan bilan bog'lang (yalpiz hidi, yalpiz barg, yalpiz termoq, xushbo'y yalpiz).

2-sinfda izohli lug' at bilan ishlashning vazifasi o'quvchida lug' at maqolasining tuzilishi tushunish, ko'p ma noli va shakldosh so'zlarini ajratib olish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Shuni qayd qilish kerakki, izohli lug' at bilan ishlashni ham so'z darajasida, ham so'z binkmasi gap va matn darajasida tashkil qilish lozim.

Misol uchun, so'z darajasida ishlaganda so'z ma'nosini anqlashtirishga qaratilgan topshinqlarni berish mumkin.

1-topshing. Lug' atidan randa, qurmog, hashamatlari so'zlarini topib, lug' at maqolasiga qarab har binning ma'nosini izohlang.

Izohli lug' at bilan ishlashda o'quvchilarni so'z ma'nosini izohlashning turli usullariga o'resish mumkin. Izohli lug' atda so'z ma'nosini quyidagi usullarda izohlanadi:

1) jins ma'nosini bildiruvchi so'z va tur belgilarni bildiruvchi so'zlar orqali;

2) ma nodosha so'z kelishish orqali.

Ko'pchilik so'zning ma'nosini jins ma'nosini bildiruvchi so'z va tur belgilarni bildiruvchi so'zlar orqali izohlanadi. Masalan, beqasam so'za lug'atda shunday izohlanadi: *Ipakdan to qiladigan yo l-yo l-gulli pishiq gazlama* [9, 19]. Bu izobdag'i gazlama so'zi beqasamning qaysi jinsiga kiritshini, ipakdan to qiladigan yo l-yo l-gulli pishiq so'zlan bu gazlamining o'ziga xos belgilarni anglatadi. Shuning uchun topshinqlar izobdag'i jins ma'nosini bildiruvchi yoki asosiy, umumilashtiruvchi va tur belgusini bildiruvchi yoki ikkinchi darajali so'zlarini amqlashga qaratilishi lozim. Buning uchun quyidagi topshinqlardan foydalansh mumkin:

2-topshiriq. So'zning izohini o'qing. Izohdag'i asosiy va ikkinchi darajali so'zlarini topib, tagiga chizing.

Shundan so'ng mustaqil ravishda so'z ma'nosini izohlashga o'g'atishga o'tish mumkin. Buning uchun quyidagi topshinqlardan foydalansh mumkin:

3-topshiriq. (O'quvchilarga aynim so'zlar yozdirladi.) So'zlarini izohlang. Izohningizdag'i asosiy so'z va ikkmehi darajali belgilarni ayting. Izohningizni lug'atdan tekshiring.

4-topshiriq. Lug'atidan so'zlarining izohini o'qing. Namuna ga qarab berilgan so'zlarining izohini yozing.

a) Obod – ko'sham binolar, chiroylar, ko'chalalar, bog'u roq'lar bilan go'zallashtigan. (Sanshta – ...)

b) Sumalak – undinib vanchilgan bug'doy va undan tayyerlandigan holvvytarsimon ovqat. (Lag'mon – ...)

d) Do'l – yumaloq muz holdasi yog'adigan yog'in. (Jala – ...).

5-topshiriq. So'zning ma'nosini ma'nodosh so'z orqali izohlang. Yozganingizni lug'atdan tekshiring. Masalan armug' on [9, 11], baxil [9, 16], betonim [9, 19]. Bunda ma'nodoshi bo'lgan har qanday so'zni aytilish mumkin:

Lug'at bilan gap darjasida ishlaganda ko'p ma'nolisi so'zlar ishtiok etgan gaplarni tanlash kerak.

6-topshiriq. Quvida berilgan gaplarni mol so'zi ma'nolarining lug'atida berilgan tartibiga ko'ra yozing.

Mol (lug'at)

1. Yirik shoxli ry hayoni. Qoramol.

2. Bisotdag'i buyum, boylik.

3. Sotiladigan narsa, buyum, torzi.

Gaplar:

1. Yig'i moli yo'liga. (Magol)

2. Bu do'konda oziq-ovqat mollari sotiladi.

3. Nodir mollarga o't tarib keldi.

7-topshiriq. O'lia so'zi ishtirokida uning lug'atida berilgan ma'nolari tartibiga ko'ra gaylar tuzing.

O'lia (lug'at)

1. Dushman ustidan g'alaba qilish tusfiyli qo'lga kintilgan narsa.

2. Ovda qo'lga tusfiyli adigan, tunib yoki otib olinadigan narsa.

3 – 4-sinfslarda o'quvchilarni lug'at bilan mustaqil ishlashga o'restatuvchi topshinqlardan foydalansh lozim. Shunday topshiriqlarga misollar:

1-topshiriq. (3-sinf "O'qish kitobi" darslig'i [11]dagi "Mehrjon sayli" matniga) Matnni o'qing. O'zingiz uchun fushumariz so'zlarini yozib oling. Shu so'zlarining izohini lug'atdan topib, daftaringiza ko'chuning.

Matn quyidagicha:

Mehrjon bilan Navro'z o'zbeklarning eng ga'zel, eng taroratlari bayram sayilaridan hisoblanadi. Chunki ular xalqchil, hayotiy an'analaridir.

Navro'z bahor kirishi, qishning avozi kuniidan uchil-kesil qutublib, yangi kam, yangicha haq omning bosishlarni nishonlash bayramidir.

Mehrjon esa hasil ko'tarib, qishga tegyorganlik ko'rishdir, to kam-sochimlikka shukronalik, haq arga muhabbat rasmidir.

Xalq bayrami sayilining nomini "Mehrjon" deb bilib qo'yan. U dehqon yil bo'yil qilgan mahamatning lazzarini tonib ko'ra otgan paytda – 25-sentabrغا o'tar beshasi nishonlanadi.

Abu Rayhon Beruniy so'zi bilan ayzganda, Qorosh va Oj' felakning ikki ko'zi bo'lganidek, Navro'z bilan Mehrjon ham zaminning ikki ko'zidir.

O'quvchilar matndagi taxminan qayidagi so'zlarini yozib olib, izohli lug'at orqali ma'nosini bilib oladi: *tarovatlari*, *sqayil*, *xalqchil*, *hapoty*, *an*, *ana*, *uril-basil*, *shut-ronalik*, *salak*, *zamm*.

Bunday topshunqlarни bajarish orqali o'quvchida izohli lu'g'at bilan mustaqil ishlash ko'nikmasi shakllanadi.

Izohli lug'atdan fagaq so'z ma'nosini amqlash emas, o'quvchi lug'atini foydalanish maqsadida ham foydalaniш mumkin. Bunda o'quvchilarga ma'nosiz izohlangan so'z iшtirokida so'z binkmasi va gap tuzdanishi.

2-topshunq. (3-sinf "Ona tili" darsligidagi 40-mashqqa) Ma'narjat, ma rifat, da'vegar, ta'sirchan, ma'murchilik, mas'uliyat, ta'minot, e'riqod, ma'juslanmoq so'zlarining ma'nosini lug'atdan foydalanimiz izohlang. Shu so'zlardan foydalanimiz gap tuzing.

Mashqda berilgan mazkur so'zlar ma'nosini 3-sinf o'quchisini bilmaydi. Bu so'zlar ustida lug'at ishi o'tkazilmasi, ular hato o'qurchining nofaol lug'anga ham kirmay qoladi.

3-topshunq. 3-sinf "Ona tili" darsligidagi 42-mashqqa. Lug'atdan foydalanimiz qur'on, qo'rg'on, mo'jiza, da'vesi, so'na, mas'ul, me mor, qit'a, so'gal, sa va, so'ng iz so'zlarining ma'nosini izohlang.

Shu so'zlar ishtirokida so'z binkmasi tuzing. Foydalaniш uchun so'zlar: *mustahkam*, *tabiat*, *hush-yorlik*, *shaxs*, o'qimoq, *bino*, *oiti*, *g'adir-buduz*, *mimi*, *ovlamoq*.

Xulosa sifatida quyidagilarni aytilish mumkin.

Kuzanchlanmiz ko'rnatadiki hezirgi kunda boshlang'ich va yuqori sinflardagi ona tili va adabiyot darslarida lug'atdan foydalaniш darajasi juda past. Bunday hodisaniнg sabablariдан бир о'qurchilarda bolalikdan lug'atdan foydalaniш ehtiyoji va ko'nikmasi shakllantirilma ga линид. Shuning uchun lug'atlar bilan ishlashni boshlang'ich sinfdan boslash shoxim.

O'qituvchilar tajribasini o'rganish natijasida ona tili darslarda lug'at ishi yetakchi o'rin egallamoq'i lozim degan xulosaga kelish mumkin. Boshlang'ich sinf o'qurchisida u yoki bu lug'atga (muammoga bog'liq ravishda) murojaat qilish odat tuzaga kirma, lingvistik masalalarni a'z oldiga qo'vib, ularni engli ravishda javob topishiga tayyor bo'lgan va bu ishti qila oладиган madaniyati odaman tarbiyalashga asos yaratildi deb hisoblash mumkin.

Adabiyotlar

1. Bobojonov Sh., Ilhomov I. O'zbek tilining so'zlar darajalamishi o'quv lug'ati (mazkur o'qurchilar uchun). Toshkent: «Yangi asr avlod», 2007. – 51 b.
2. Fuzailov S., Xudoyberganova M. Ona tili 3-sinf uchun darslik. – Toshkent: «O'qituvchi», 2012. – 144 b.
3. Hamzayeva Y. O'zbek tilining o'zlashtirma so'zlar o'qur: izohli lug'ati. – Toshkent: «Yangi asr avlod», 2007. – 104 b.
4. Ikromova R., Gulomova X., Yo'ldosheva Sh., Shodmonqulova D. Ona tili. 4-sinf uchun darslik. – Toshkent: «O'qituvchi», 2013. – 192 b.
5. Mengliyev B., Xudoyberdiyeva M., Boymatova O. O'zbek tili iboralarining o'quv izohli lug'ati. – Toshkent: «Yangi asr avlod», 2007. – 39 b.
6. Qosimova K., Fuzailov S., Namatova A. Ona tili. 2-sinf uchun darslik. – Toshkent: «Cho'lpona», 2008. – 128 b.
7. Rahmatullayev Sh., Hojiyev A. O'zbek tilining imlo lug'ati. – Toshkent: «O'qituvchi», 1995. – 192 b.
8. Rizayev S. Imlo va talaffuz lug'ati (boshlang'ich sinf o'qurchilar uchun). – Toshkent: «O'qituvchi», 1998. – 80 b.
9. Safarov F., Safarov S. Boshlang'ich sinf o'qurchilar uchun izohli lug'ati. – Toshkent: «Fan», 2012. – 218 b.
10. To'rayeva U., Shodmonova D. O'zbek tilining zid ma'noli so'zlar o'quv lug'ati. – Toshkent: «Yangi asr avlod», 2007. – 38 b.
11. Umarova M., Hamroqulova X., Tojiboyeva R. O'qish kitobi. 3-sinf uchun darslik. – Toshkent: «O'zbekiston», 2012. – 224 b.
12. Shukurov O., Boymatova B. O'zbek tilining ma'nodosh so'zlar o'quv lug'ati. – Toshkent: «Yangi asr avlod», 2007. – 49 b.

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

№ 1, 2018

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro, 2018

To'legenev Abdurashid Rustamovich, türkçe türkçe doktor, profesör

Bogolyubov Ulyanov Stepanovich, pedagogika türkçe doktor, profesör

Mehmetov Mels Huseynovich, pedagogika türkçe doktor, profesör

Bozoglu Kazim Bagisimovich, pedagogika türkçe doktor, profesör

Qasifov Abdurashid Qasimovich, pedagogika türkçe doktor, profesör

Bekirovna Olga Alibekovna, psichopatologiya türkçe doktor, profesör

Yasikjyova Yelka Kirmene, psichologiya türkçe doktor, profesör (M. Fırat nomuzlu Janyg-Gatty Universiteti, Bolqarist)

Dzhonov Sadiq Oliborovich, psichologiya türkçe doktor, profesör

Bambov Sait Ramazanovich, psichologiya türkçe doktor, profesör

Jeltoev Asim Leylqalievich, psichologiya türkçe doktor, profesör

Sarmatova Farma Isakhanova, psichologiya türkçe doktor, profesör

Kasabov Vachid Vaydipovich, psichologiya türkçe doktor, profesör (Novosibirsk devlet pedagogika universiteti, Rusya)

Morjan Hesmar Gulyayevich, psichologiya türkçe doktor, profesör (Moldavsiye devlet universiteti, Rusya)

Qudashova Vera Feliksova, psichologiya türkçe doktor, profesör (Dünya psichologiya türkçe məktəbi, Aksai, Rusiya)

Qurban Leonid Fodorenovich, psichologiya türkçe doktor, RAE profesör (Aksai, Rusiya)

Kazubay Işgar Bakayevich, pedagogika türkçe doktor, profesör (Kyev, Ukrayna)

Sakirova Ljudmila Pavlovna, filolog türkçe doktor, profesör ("Oly qızıdayız millet" məktəbi, İstiglil universiteti, Rusya)

Tuguzbilek Zohra Abdurashidovna, türkçə türkçe doktor, profesör

Amanov Mubariz Ramazanovich, türkçe türkçe doktor, profesör

O'Ryanca Demiryan Seçkinovna, Biologiya türkçe doktor, profesör

Ammetbaeva Shokra Nigmatova, Biologiya türkçe doktor, profesör

Dzhurayev Qudusmurad Qulandarovich, türkçe matematika türkçe doktor, profesör

Hemtov Səddiqov Ramazanovich, türkçe türkçe doktor, profesör

To'meyev Nəsim Hüseyniç, türkçe türkçe doktor, profesör

Məmmətov Şəhədar Mədrəsəvən, türkçe türkçe doktor, profesör

Mehmetov Noxar Atakəndəliç, türkçe türkçe doktor, profesör

Bo'bekov Muhamedjan Teljichtek, türkçe türkçe doktor, profesör

Bo'nev Suleymen Bo'nevich, biologiya türkçe doktor, profesör

Ölmez Səmədov Səmədovich, psichologiya türkçe doktor, profesör

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

Nº 1, 2018

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vizual Moliyasi haqidagi O'zbek Rayonining 2016-yil 23-aktsiyaligiga qurʼon hali
pedagogika va tajribaga oʻsishiga hozirgan boʻlgan nisbatning 100% shahar nafzida yozuvchalar degʻi shugʻular
daryo vodzilari haqiga nazariy material soʻzgarmashligiga.

Jurnal 2001-yilda nashr bilan etibda.

Jurnal 1 yilda 4 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston moliyasi va absovt agʼoritmi Buxoro viloyat moliyasi va absovt boʼshqumasi
tarixidasi 2016-yil 22-fevral № 05-072-sidan jisvihokimma bila 40 yuzda etibda.

Musavat: **Buxoro davlat universiteti**

Tahsiliyat manzili: O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqob koʻchasi, 11-a/7
Elektron manzil: ped_mahoriy@gmail.com

TAHRIR HAY'ATI:

Boʼsh moliyari: Adilov Baxtijor Rasmimuradov – pedagogika fakultet daktori, professor
Boʼsh moliyari oʼsishotasini: Nuroʻz Z-Asoda Baxtijor Nejmamatovich – iqtisod fakultet daktori, professor
Masʼul konib: Hamrojev Aljon Roʻziqulovich – pedagogika fakulteti omurkor, dosent

MUNDARIJA-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

D.Devtsova, F.Nemzov. O zəhərli vəzifələrdə - hərbi və bənək hərəkətinə təqdim etmək	7
M.Məmmədov. Tətbiqi didaktik metodlarla məzənnələrin hazırlanması	10
Z.Azimova. Tətbiqlər məzənnələrin hazırlanmasında pedagoqik şəhəmiz	14
B.Kazan. Məzənnənin hazırlanmasında tətbiq olunması problemləri	18
K.Pənahova. Səfərvənin tətbiqindən məzənnənin hazırlanmasının problemləri	23
H.Nazirova. Səfərvənin tətbiqindən məzənnənin hazırlanmasının problemləri	29
H.Mirzəyeva. Məzənnənin hazırlanmasında tətbiq olunması problemləri	34
N.Yalilova. Tətbiqlər məzənnələrin hazırlanmasında pedagoqik şəhəmiz	37
G.Ibradlıyev. XII-XIII əsrlərdə tətbiq olunmuş metodlar	41
R.Nemzova. Məzənnənin hazırlanmasında tətbiq olunması problemləri	45
Z.Alimzadə. Oly hərbi və tətbiq olunmuş metodlarla tətbiq olunması problemləri	49
A.Izmaylova. O məzənnənin hazırlanmasında tətbiq olunması problemləri	53
P.Yusifova. Vətən hərbiyyətində tətbiq olunmuş metodlar	58
R.Achilova. S.Qadırova. Understanding educational psychology	63
D.Təkber. Sənət kəndcəndə və qurğuların məzənnələrinə tətbiq olunması	66
F.Sədəiyev. Psichodiagnostika - pürəcəyi tətbiq olunması məzənnələrinə tətbiq olunması	69
S.Rəhimzadə. Loyallılıq tətbiq olunması məzənnələrinə tətbiq olunması	74
BOSHLANGIC HƏLƏL	
S.Avəzov, M.Sharipova. Qızılçığının işgərəsi məzənnə və tətbiq olunması	99
F.Safarov. Boshlangic tətbiq olunması faydalılığı və səhərətənək tətbiq olunması	103
G.Səyfullayev, L.Alimova, A.Səyfullayeva. Məzənnənin hazırlanması metodik tətbiq olunması	110
R.Jumşeyev, S.Məmmədova. Aşmad Dənişməndin pedagoqik qəmənləri və hərbiyi zəmərə	114
N.Azizova. Qazan tətbiq olunması və tətbiq olunması	117
N.Safarov. O yaxşılaşdırılmış boluslu yoldaşlıq jurnalı və o yaxşılaşdırılmış boluslu yoldaşlıq jurnalı	120
Z.Umarov. O qızılçığın işgərəsi	124
R.Leyləzova. O qızılçığın işgərəsi və pəncənəməsi məzənnələrinə tətbiq olunması	130
M.Jumşeyeva. Boshlangic tətbiq olunması işgərə tətbiq olunması	134
F.Qosimov, M.Qosimova. Məzənnənin hazırlanması	138
M.Məmmədova. Boshlangic tətbiq olunması məzənnələrinə tətbiq olunması	145
ƏTIBƏN-QURŞAQTAR TƏLİF	
B.Fitirli. Oly tətbiq olunması məzənnənin hazırlanması	149
M.Zəmdənov. Azərbaycanın tətbiq olunması məzənnələrinə tətbiq olunması	153
S.Gəhrəmanova. Tətbiq olunması məzənnələrinə tətbiq olunması	160
M.Narəzəv. Milliyyətçilik məzənnələrinə tətbiq olunması	165
N.Esimov, P.Olayeva. O zəhərli vəzifələrdə tətbiq olunması məzənnələrinə tətbiq olunması	168
ANQVA TABİYYƏ FANLARI	
G.Xədəyazazova, Sh.Zaripova, Sh.Xədəyazazova. "Məmələ və məmələmələr. Məmələlərinə tətbiq olunması"	172